

تاریخ شفاهی ایثار و شهادت در عصر دیجیتال

یوسف قدیانی^۱

چکیده

یکی از وقایع تاریخی مهم کشور ایران، هشت سال جنگ تحمیلی است. که بدون شک اسناد و مدارک مربوط به این واقعه و حفظ و صیانت از آن‌ها، مانند حماسه‌های دیگر در تاریخ زندگی ما، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از این رو همگام با رشد روزافزون فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی (ICT) ماهیت ذخیره‌سازی اسناد از مکتوب به سمت غیرمکتوب در حال رشد و پیشرفت است. در عصر حاضر به مدد تکنولوژی‌های نو و تأثیر بلا انکار آنها در ایجاد آرشیوهای سنتی و مدرن در صیانت از اسناد تاریخی مهم و بی‌بدیل مربوط به دفاع مقدس و فرهنگ ایثار و شهادت موجب توسعه و پیشرفت علمی و فرهنگی و اقتصادی جامعه خواهد بود.

در این مقاله به منظور بررسی سیر تحول در آرشیوها که به ایجاد و شکل‌گیری آرشیوهای دیجیتال منجر می‌شود، آرشیوهای دیجیتال را از نظر دیدگاه‌های متفاوت، تعریف می‌کنیم. سپس عواملی را که نشئت گرفته از تکنولوژی‌های نو و پایه اولیه شکل‌گیری آرشیو دیجیتال هستند، بررسی می‌کنیم. در انتها هم ویژگی‌های آرشیو دیجیتال و چگونگی حفظ و صیانت از اسناد و پیشینه‌های الکترونیکی موجود در آرشیو معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی بنیاد شهید و امور ایثارگران که بخشی از حافظه اجتماعی و فرهنگی ملت ایران است، ذکر خواهد شد. سپس با نگاهی نو به تاریخ شفاهی ایثار و شهادت در عصر دیجیتال، ظرفیت‌ها و راهکارهایی به منظور استفاده بهینه از آن‌ها ارائه خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: تاریخ شفاهی، آرشیو دیجیتال

مقدمه

در عصر دیجیتال، تقریباً همه‌ی فرضیه‌های سنتی درباره گردآوری، حفظ و ساماندهی و به کارگیری در حال دگرگونی است. مدل‌ها و طرح‌های گوناگون رایانه، شبکه‌های مجازی و جهانی، رسانه‌ای گروهی، سایت‌های اجتماعی و فناوری‌های دیجیتال، بشر امروز را از هر سو محاصره کرده است.

ویژگی‌های فرامتنی و چندرسانه‌ای و همین‌طور سرعت و سهولت تبادل اطلاعات در محیط مجازی موجب شد بسیاری از آرشیوها دست‌کم در غرب، از امکانات وب، برای پیشبرد اهداف خدمت‌رسانی به مراجعه‌کنندگان خود بهره‌گیرند. بر اساس گفته مایکل باکلند^۲، پایایی و ماندگاری هر نظامی در گرو میزان سازگاری آن با محیط اطراف است. بنابراین لازم است آرشیوها برای حفظ روند پایایی و پویایی خود، درصدد راهکارهای

^۱ - کارشناس ارشد رشته مدیریت امور فرهنگی گرایش برنامه‌ریزی، کارشناس مسئول تنظیم آثار بنیاد شهید

^۲ - Michael Buckland

جدیدی برای افزایش سطح بهره‌وری از این پدیده نو ظهور و فناوری‌های نوین باشند (مختارپور و کریمی، ۱۳۸۶).

از سوی دیگر، اهمیت اسناد و مدارک تاریخی، از جمله اسناد مربوط به واقعه عظیم و مهم دفاع مقدس، از جمله اسناد به جای مانده از شهدا و ایثارگران سرافراز، در تبیین زوایای مبهم حیات اجتماعی و سیاسی ملت ایران، به مثابه دستمایه‌های اصیل عرصه‌های تحقیقی، بر هیچ‌کس پوشیده نیست. بنابراین، حفظ و نگهداری این گنجینه ارزشمند، ضرورتی تام دارد و جستن روش‌های صحیح بازبایی و انتشار مطالب به شکلی درست، امری حیاتی است. امروزه اطلاعات یکی از ارکان مهم قدرت هر کشور به شمار می‌رود. آرشیو اسناد شهدا و ایثارگران در بنیاد شهید و امور ایثارگران با داشتن بیش از ۸ میلیون برگ سند مکتوب و بیش از ۱۰۰ هزار ساعت صوت و فیلم، یکی از منابع مهم اطلاعاتی برای درک تاریخ و شناخت تحولات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، اداری، فرهنگی و نظامی محسوب می‌شود.

ضرورت توجه به آرشیو دیجیتال

قرنی را که در آغاز دومین دهه از آن هستیم، بسیاری قرن «انفجار اطلاعات» نام نهاده‌اند. اریک اشمیت به این نکته مهم اشاره می‌کند که «در این عصر ما هر دو روز یک‌بار، با حجم وسیعی از محتوا روبرو می‌شویم که هم‌اندازه کل حجم محتوایی تاریخ قبل از تمدن بشر تا سال ۲۰۰۳ است» (سایت تبیان).

نقش آرشیوها در حفاظت و حراست از میراث گذشتگان و اهتمام آنها به سازمان‌دهی و در دسترس پذیر کردن مواد آرشیوی، موجب شده که دو وظیفه اصلی برای آنها تصور شود: یکی گردآوری و محافظت از مواد آرشیوی، دیگری در معرض استفاده قرار دادن این مواد و اطلاعات.

در حال حاضر نگرش جدیدی به آرشیوها شده است و آن هم آرشیوهای باز^۳ است. در این‌گونه آرشیوها که بیشتر در فضای مجازی به وجود آمده‌اند، کاربران از هر نقطه‌ای به راحتی امکان دسترسی به اطلاعات را دارند و می‌توانند از اسناد و اطلاعات موجود آن بدون هیچ محدودیتی استفاده نمایند. در ضمن می‌توانند با به اشتراک گذاشتن اطلاعات و مدارک در دسترس خویش باعث غنی‌تر شدن این‌گونه آرشیوها شوند. ویکی‌پدیا یکی از این نمونه‌های موفق است. بنابراین آرشیوها به مثابه نماد اصالت و هویت تاریخی ملت‌ها، همواره از جایگاه پر اهمیتی در تاریخ چند هزار ساله خود برخوردار بوده‌اند.

آرشیو دیجیتال یکی از تمهیدات اخیر برای تسهیل شیوه دسترسی به مواد آرشیوی است. به عبارت دیگر، با توجه به سمت و سوی فعلی جهان در راستای دیجیتال شدن سیستم‌های دستی و با در نظر گرفتن حجم مبادله و پردازش اطلاعات صورت گرفته، باید همه داده‌های مورد نیاز در یک سازمان در حالت دیجیتال مبادله شود. از این رو با گسترش ساختارهای دیجیتال با پدیده‌ای به نام آرشیو دیجیتال اسناد و مدارک نیز روبرو هستیم (دیباچ، ۱۳۷۷).

---

³ - Open Archive System

آرشیو دیجیتال یکی از مجراهای اصلی برای دسترسی آزاد به اطلاعات علمی در سطح جهانی است و جایگاه ویژه‌ای در توسعه و پیشرفت علمی و اقتصادی ملل پیدا کرده، بی‌شک زاینده فناوری‌های جدید اطلاعاتی و ارتباطی نیز هست (همان)

حفظ آرشیوهای دیجیتال و ایجاد نظام مدیریت اسناد، سازمان‌ها را قادر می‌کند که اسناد الکترونیکی را به شکل اصلی خود حفظ کنند (آرشیو ملی استرالیا).

تاریخ شفاهی در عصر دیجیتال

همراه با افزایش تکنولوژی‌های روزافزون موجود برای مصاحبه‌های تاریخ شفاهی در محیط دیجیتال، به کارگیری لپ‌تاپ و تلفن‌های هوشمند و دیگر دستگاه‌های ضبط دیجیتال در دسترس به جای دستگاه‌های ضبط آنالوگ، سبب ایجاد تغییر و برقراری دموکراسی شده‌اند. حتی بیشتر از اواخر دهه ۱۹۶۰ که نوارها و دستگاه‌های ضبط ویدئویی جایگزین دستگاه‌های ضبط قدیمی‌تر شدند. انتشار مجموعه‌های تاریخ شفاهی با بهره‌گیری از آرشیو دیجیتال دفاع مقدس و انتشار مفاهیمی همچون ایثار و شهادت، می‌تواند باعث آشکارسازی و شفافیت اذهان جامعه گردد.

انجمن تاریخ شفاهی، معیارهای حرفه‌ای برای رسیدگی به تاریخ شفاهی در عصر دیجیتال را بازبینی و از آن‌ها پشتیبانی کرده است. در سال ۱۹۹۸، کمیته‌ی ویژه‌ی به‌روزرسانی فناوری انجمن تاریخ شفاهی، بازنگری‌ها را در اختیار بخش دستورالعمل‌های ارزیابی^۴ سازمان و نیز بخش‌های جدید تجهیزات ضبط و حفظ قرار داد و پژوهندگان را تشویق کرد تا به معیارهای فنی ضبط و فناوری‌های جدید و رسانه‌ها، به‌ویژه اینترنت توجه بیشتری نشان دهند.

گرایش مجدد به صوت، تصویر و فیلم، در میان حوزه‌های گوناگون تحت پوشش پروژه‌ی «تاریخ شفاهی در عصر دیجیتال» وجود دارد. انقلاب دیجیتال گرایش به صدا را در تاریخ شنیداری و دیداری دوباره زنده ساخته است و همچون گذشته با پیشرفت فناوری و همراه با انتظارات معاصر، منجر به گسترش به‌کارگیری تاریخ شفاهی تصویری شده است. مقامات انجمن تاریخ شفاهی و پروژه‌ی «تاریخ شفاهی در عصر دیجیتال»، از طریق یادداشت‌های روزانه و نشست سالانه‌ی انجمن، پژوهندگان را ترغیب کردند تا به صورت دیجیتالی بیندیشند و بنویسند.

تاریخ شفاهی با نگاهی به آرشیو دیجیتال ایثار و شهادت

در حال حاضر بیش از بیست‌سال از جنگ تحمیلی و دفاع مقدس می‌گذرد و شاید همین زمان هم از انقلاب دیجیتال؟. وقت آن است که با توجه به انبوه اطلاعات موجود از آرشیو دفاع مقدس و ایثار و شهادت، تاریخ شفاهی ایثار و شهادت را با تغییر مداوم و آشکار به سوی فناوری دیجیتال همراه با نوآوری و هیجان هدایت نماییم.

---

⁴ - Evaluation Guidelines

قالب و مظهروف تهیه شده از آرشیو دیجیتال بنیاد شهید، دارای قابلیت انعطاف با هر ظرفی طراحی شده، به طوری که به راحتی می‌تواند خود را تطبیق دهد و در هر پایگاه داده‌ای تعریف و بازیابی شود. آن چیزی که در اینجا مغفول مانده، بخش بهره‌برداری از این منبع عظیم اطلاعات است که طی سالیان گذشته گردآوری و سازمان‌دهی شده‌اند. پیتر دراکر^۵، به عنوان یکی از نویسندگان مطرح و معروف در متون مدیریتی، یادآور می‌شود که اطلاعات یعنی «داده‌های مربوط و هدفدار» به بیانی دیگر، از نظر او داده‌ها به تنهایی «مربوط» و «هدفدار» نیستند.

شاید اگر بخواهیم به تاریخچه گردآوری این آثار نگاهی بیندازیم باید به تأسیس معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی در سال ۱۳۷۵ برگردیم. در آن سال‌ها بیشتر تمرکز برای گردآوری آثار، اثرمحوری بود و طرح‌هایی مانند طرح مشعل شهادت و روایت عشق بیشتر به حول جمع‌آوری و گردآوری یکی از آثار فرهنگی شهدا و ایثارگران می‌پرداخت. پس از تجمیع نهادهای ایثارگری در سال ۱۳۸۴ سیاست‌گذاری در خصوص گردآوری آثار تغییر کرد و از اثرمحوری به ایثارمحوری سوق پیدا کرد. در این طرح گروه‌های مختلف، در قالب تیم‌های تخصصی شکل گرفتند و برای جمع‌آوری آثار در سراسر کشور بسیج شدند. هدف از اجرای این طرح هم، دسترسی کامل به آثار و اسناد فرهنگی شهدا و ایثارگران در برنامه‌ای منسجم بود به طوری که با یک بار مراجعه به منابع هشت‌گانه مشخص شده در طرح، تمامی آثار و اسناد فرهنگی موجود جمع‌آوری و پس از سامان‌دهی برای آرشیو به مرکز منتقل می‌گردید.

خوشبختانه با اجرای این طرح، آثار و اسناد بسیار با ارزشی گردآوری شدند. تقریباً با انجام طرح ایثارگرمحوری، بخش اعظمی از اسناد و آثار شهدا و ایثارگران گردآوری گردید. با نگاهی به فرآیند موجود ملاحظه می‌شود که از چهار بخش عمده موجود (گردآوری - ثبت و ضبط - ساماندهی و انتشار) در این فرآیند فقط سه بخش (گردآوری - ثبت و ضبط و ساماندهی) به طور کامل به انجام رسیده و بخش آخر، یعنی انتشار و ارائه آن به جامعه همچنان بدون اقدام باقی مانده است.

ضرورت توجه به سیستم مدیریت اسناد (نتیجه‌گیری و پیشنهادات)

وقتی که اطلاعات صوتی و تصویری به ما کمک می‌کنند تا برای کسب علم و دانش از متن بی‌نیاز باشیم، و این امکان برای اکثر ما فراهم است تا ماجراهای مان را با رسانه‌های صوتی و تصویری بیان کنیم، پس می‌توان امیدوار بود که راه‌های بیشتری در برابرمان گشوده شود. تعامل منظم و قاعده‌مند با فناوری‌های جدید، جماعت‌ها و شرکای جدید، وظیفه خطیری بر دوش تاریخ شفاهی گذاشته است که موفقیت بعدی ما، یعنی صعود به عصر روشنگری جدید را نشان خواهد داد.

با اجرای برنامه‌های مختلفی همچون؛ سیستم مدیریت اسناد ایثارگران (*IDMS*) و سامان‌دهی سجایا، در طی این سال‌ها اقداماتی صورت گرفته است. ولی کماکان در بخش انتشار و عرضه ضعف عمده‌ای وجود دارد. از آرشیو موجود در معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی، به‌زعم بسیاری از کارشناسان و اساتید برجسته، به عنوان

⁵ - Peter Drucker

یکی از بزرگ‌ترین آرشیوها در موضوع ایثار و شهادت و دفاع مقدس در کشور می‌توان نام برد. برای این چنین اطلاعاتی، وجود یک سیستم آرشیوی مناسب که دارای استان لازم و کافی در این خصوص باشد، ضروری و حیاتی به نظر می‌رسد.

با تهیه سیستم مدیریت آرشیو متناسب با نیازهای کاربری مخاطبان و جامعه، می‌توان به راحتی از موجودی آن که طی سالیان گذشته و با تلاش شبانه‌روزی همکاران استانی و ستادی تهیه و گردآوری شده است، بهره‌برداری کرد. تام استوارت^۶ در ۱۹۹۴ طی مقاله‌ای در مجله فورچون، این مسئله را به سازمان‌ها و شرکت‌ها یادآوری کرد که «به آنچه می‌دانند، بیش از آنچه دارند (سرمایه مادی) اهمیت دهند».

در حال حاضر شناسایی و عرضه بسیاری از اسناد و آثار شهدا، چه به صورت مکتوب و چه غیرمکتوب، (با توجه به حجم انبوه اطلاعات فرهنگی در خصوص ایثار و شهادت و موضوع دفاع مقدس) به دلیل نبود نرم‌افزار مناسب و کاربردی در زمینه آرشیو، به جامعه، شدنی نیست. توجه ویژه مسئولین به این موضوع می‌تواند بخشی از حافظه تاریخی دفاع مقدس و فرهنگ ایثار و شهادت در جامعه را احیا کند.

در همین راستا، دست‌اندرکاران اطلاع‌رسانی، از جمله مدیران و مسئولین ذی‌ربط، باید توجه خود را به سمت مدیریت اسناد الکترونیکی، که زیربنای آرشیو دیجیتال است، معطوف کنند، زیرا آنچه برای گذار از این چالش مهم است، ایجاد راهکار و مدیریت صحیح اسناد الکترونیکی است. از این‌رو با توجه به تحول در فناوری‌ها و به مدد وجود تکنولوژی‌های اخیر و تأثیرگذار در ایجاد آرشیوهای دیجیتال، باید به نقشی که آرشیوهای سنتی و مدرن در توسعه و پیشرفت علمی و فرهنگی و اقتصادی جامعه اطلاعاتی عمل می‌کنند، نگاه ویژه‌ای داشت. امید است با نگاه ویژه به این موضوع و دلسوزی مسئولین به این آثار با ارزش، شاهد شکوفایی تاریخ شفاهی ایثار و شهادت و به نسل‌های بعدی باشیم.

منابع

- «تاریخ‌نگاران عصر دیجیتال»، پایگاه تحقیقاتی تبیان (۱۳۹۰).
- ایمانوئل، کاستلز (۱۳۸۵). عصر اطلاعات (اقتصاد، جامعه و فرهنگ)، ترجمه‌ی حسن چاوشیان، احد علیقلیان و افشین خاکباز، تهران: انتشارات طرح‌نو.
- پدرسون، آن (۱۳۸۰). نگهداری اسناد، ترجمه‌ی رضا مهجر، تهران: سازمان اسناد ملی.
- دیباج، سیدحسن (۱۳۷۷). «یک‌صدسال تجربه آرشیو الکترونیکی»، دومین کنفرانس شهرداری الکترونیکی.
- شارقی، سیما (۱۳۸۸). «آینده آرشیو و تحقیقات تاریخی»، در فصلنامه گنجینه اسناد، شماره‌ی ۷۶.
- مختارپور، رضا و معصومه کریمی (۱۳۸۶). «تأملی بر نقش و جایگاه وب جهان‌گستر در تسهیل شیوه‌های دسترسی به مواد آرشیوی»، در مجله الکترونیکی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک ایران، شماره‌ی ۲۰۷.

⁶ - Louis Starr

- *National Archive of Australia, 2004.*